

Morgenbladets kronikk.

8. desember 1947.

Samvittigheten.

Av professor dr. Hans Ording.

DET er med rette blitt pekt på at mange forsvarer tvilsomme handlinger med å henvise til samvittigheten (prof. dr. G. Langfeldt i Morgenbladet nr. 270). Bare folk kan herde at de har handlet etter sin samvittighet, så mener de at alt er i orden. På den måten mister samvittigheten den høye verdi som den har hatt i blant oss, og hele moralen trekkes ned i en ulykkelig relativisme som vi alt sterkt lider under.

Denne utglidningen må motarbeides, og da er det ikke minst viktig å søke en forklaring på hva samvittighet egentlig er. Vår tids mennesker beskjeftiger seg lite med nøyaktige definisjoner, og de synes å ha en ringeakt for begrepene valør og virkekraft. Oldtidens vismenn så det som en hovedoppgave å verne om begrepene som for dem representerte de største åndsverdier, ja Sokrates søkte å oppdra menneskene i sannhet ved å lede dem til den rette begrepsdefinisjon.

Selve kvitessensen av moralsk livsholdning er uttrykt i begrepet om samvittigheten. Derfor er be-

grepet så viktig og innflytelsesrikt. Selve ordannelsen peker i flere språk (conscientia) hen på en «sam-viten» eller «med-viten» som også hører med i det vi kaller «bevissthet». Det merkelige ved denne «med-viten» er jo at et menneske vet om sitt eget selv og på en måte kan iaktta og bedømme det. Derfor kan også Ibsen i Peer Gynt formulere det dypeste moralske problem som det «å være seg selv» og han kan på et annet sted tale om å holde «dommedag over seg selv», likeom det i bibelen tales om å «komme til seg selv». Hele tiden gjelder det å bli «med-vitende» eller bevisst m. h. t. det «hele og sanne selv» som er målestokken for hvordan en skulle være.

Derfor er samvittigheten blitt kalt for «en domstol i menneskets indre» som bedømmer våre handlinger som rette eller urette, gode eller onde. Bedømmelsen må komme på forhånd når det gjelder å handle etter sin samvittighet. Dessverre gjør den seg ofte først gjeldende med styrke etterat handlingen er gjort, og følgen av en samvittighetsløs

handling er den onde samvittighet som mangfoldige mennesker stadig lider under, fordi de i sine handlinger ikke lar seg lede av sin samvittighet, ikke lytter til samvittighetens stemme i sitt indre.

Nå er samvittighetens reaksjon eller dom over våre handlinger avhengig av beskaffenheten av den norm som den dømmer etter. Det synes jo å være så forskjellige oppfatninger av moralen og dens normer: den ene fordømmer det som den andre holder for å være godt, den enes moralske idealer er stikk motsatt den andres, og dermed gjør den ene med god samvittighet just det som hos den andre framkaller den dårlige samvittighets pine. Kan det da overhodet nytte å holde seg til samvittigheten?

For å besvare det spørsmålet er det nødvendig å akte på den merkelige stilling som samvittigheten inntar i forholdet mellom individ og samfunn. De normer eller lover som samvittigheten dømmer etter er i høyeste grad avhengige av samfunnet, hvor disse lover blir til ved tradisjon i sed og skikk og i forbindelse med religionen. Og den enkelte vokser seg inn i disse lover og normer gjennom oppdragelsen. Innenfor samme folk og religion er det derfor stor overensstemmelse angående samvittighetens normer. Og samvittighetene reagerer for en stor del på samme måte.

Men også innenfor forskjellige folk og religioner er det atskillig overensstemmelse i samvittighetsreaksjoner. Derfor går det virkelig an å appellere til samvittigheten hos folk som står oss fjernt m. h. t.

oppdragelse og tradisjon. Normen for seksuallivet, for synet på elendighet og tyveri, drap og løgn er noenlunde felles i store deler av verden. Også bibelen regner med samvittigheten hos hedningene. Ja den synes endog å regne med en «verdens samvittighet».

Og dog er samvittigheten på samme tid eksponenten for det personlig-individuelle i den enkeltes moralske liv. Samvittigheten er min egen, og ingen andre kan overta min samvittighets ansvar. Den er suveren når den dømmer eller frikjenner meg. Da betyr det lite hva andre sier eller dømmer. I bevisstheden om at «det ikke er rådelig å handle mot sin samvittighet» kan Luther stå på riksdagen i Worms og hevde sin personlige subjektive tro i motsetning til pave og keiser.

Det kan ikke nektas at samvittigheten får sin høyeste patos der hvor den må hevde seg alene mot mengden. Det er store tider i historien når slikt skjer, og vi beundrer med rette den enkeltes mot når det skjer: samvittighetens menneske overvinner menneskefrykten, og hevder sannheten tross all motsigelse.

Den største ulykken i krigs- og krisetider er at de moralske lover og normer kommer i forfall og dermed blir samvittighetslivet relativisert og fordervet så det reageres fullstendig unormalt og løsrevet fra hevdvunnen moralsk tenkemåte. Da er det farlig å påberope seg samvittigheten. Jeg vet ikke om Feldman-morderne direkte har ropt på sin samvittighet. De har iallfall gjort det i den form at de har hevdet det moralske berettigede

i å drepe to mennesker som var i deres varetekt fordi det var forbudt med fare for dem selv og andres å ta vare på dem.

Vi kan derfor være enige med professor Langfeldt når han hevder at det ikke nytter å henvise til samvittigheten der hvor det ikke finnes noen moralsk norm, men når han i den forbindelse henviser til den lovlige norske regjering, så har nok dette meget for seg juridisk sett, men det går ikke an å anse regjeringens avgjørelser som moralske normer uten videre. Såvidt vi vet var det den lovlige regjering som i England tillot nordmenn å skille seg og gifte seg igjen uten at deres koner i Norge visste noe om det (den såkalte bigamloven). I dette og andre tilfelle blir det konflikt mellom regjeringen og samvittigheten, og det blir en samvittighetssak å la regjeringen få føle det.

Saken er at samvittigheten i virkeligheten har dypere kilder, for den er etter sitt vesen religiøs. Derfor har dens dom en absolutt karakter, og derfor kan en bli nødt til «å adlyde Gud mer enn mennesker». En moralsk gyldig norm kan ikke tenkes uten i tilknytning til religionen. Regjeringen er i seg selv ikke sterk nok til å gjenreise moralen, den må gjenreises på religiøs-kristelig grunnvoll. Det må skje derved at folket opplæres i kristelig moral og dermed får en norm og regel som samvittigheten kan støtte seg til.

Når det skjer, vil folket bli lovlidig, så lenge lovene ikke strider mot de kristne prinsipper. For det blir en samvittighetssak å gjøre det

Morgenbladet 8. 12. 47

109591

som regjeringen påbyr. Det er derfor en inkonsekvens av regjeringen at den f. eks. ved selvangivelsen appellerer til samvittigheten samtidig som den ikke legger synderlig vinn på å støtte kristendomsundersivningen.

Men kan en da si at samvittigheten er «Guds røst»? Derom må en for det første si, at samvittigheten er en guddommelig evne og funksjon i menneskets sjellev — men dens reaksjon er ikke i og for seg guddommelig. Det blir den først der hvor den moralske norm, som samvittigheten støtter seg til, kommer gjennom kristelig oppdragelse, altså gjennom Guds ord og And. Da blir nemlig samvittigheters ledelse det samme som Guds ledelse til den handling som skr utføres. Jeg undres på hvorfor professor Langfeldt likesom avfeier prestene og det kristne synspunkt, det hadde jeg ikke ventet av ham. Han mener jo ikke for alvor at vi skulle unnvære kristendommen og holde oss til regjeringens bud.

Professor Langfeldt taler om «vår opplyste tid»; men når det gjelder moralske problemer synes vår tid ikke å være nådd lenger enn fortiden. Det er også et stort spørsmål hvor langt den moderne psykologiske forklaring på samvittighetsreaksjoner fører. Professor Langfeldt tror ikke på djevelske eller demoniske innflytelser når det gjelder slik moralsk forvillelse som forekom i krigstiden — den som var fanatisk og tilsynelatende av en «idealistisk» karakter. I stedet taler han om «velkjente psykologiske mekanismer», hvor de virkelige mo-

tiver forblir skjult såvel for den som handler som for den alminnelige iakttagere. Det er bare psykologen som kan forstå at de virkelige motiver simpelthen skriver seg fra et sterkt driftsliv som søker sin tilfredsstillelse samtidig som det kamuflerer seg som «idealisme». Og denne forklaring trer da istedenfor en gammeldags tro på demonisk påvirkning.

Imidlertid utelukker ikke den psykologiske forklaringen den demoniske. Er nemlig den forvillede samvittighetsreaksjon en følge av at driftslivet får overtaket i den enkelte, så må det tilføyes at det er en demonisk påvirkning som opphever driftslivets tukt under den moralske norm og dermed forvirrer den moralske dømmekraft slik at forvillelsen inntreffer. Og dette skjer på en slik innmari demonisk måte, at denne driftens utskjelning kaller seg en «idealistisk» samvittighetsreaksjon. Dette er jo selve livsløgnen.

Men den demoniske påvirkning ville ikke få makt, dersom det ikke var en svikt i den enkeltes viljelliv og samvittighet som kommer av at viljen ved selve avgjørelsen har frigjort seg fra det religiøse ansvar og dermed er blitt samvittighetsløs. Derfor kan den enkelte ikke fritas fra ansvar og skyld når det gjelder moralske forvillelser. Derimot ville det være meningsløst å tale om skyld, dersom det hele kunne forklares som «psykologiske mekanismer». Og derfor er den psykologiske forklaring ikke tilstrekkelig, selv om den ganske visst kan være til hjelp, når det gjelder å avdekke livsløgnen.

Hans Ordning.

Morgenbladet